

**Születő és kihaló családnevek Kunszentmárton XVIII–XIX. századi
anyakönyveiből**

Tizenöt éve kutatom Kunszentmárton személyneveit az anyakönyvek és a szájhagyomány alapján. Lényegében a Henry-Fleury-féle családrekonstrukciós módszert alkalmazom (vö. Az anyakönyvek mint a történeti kutatások forrásai. Damjanich Múzeum, Szolnok, 1977.), az egy-egy keresztelési, házasságkötési vagy halotti bejegyzésről minden adatot tartalmazó céduláimat családonként csoportosítom, hogy érve nyeshthessem a névélettan szempontjait.

A XVIII–XIX. század személyneveivel foglalkozó munkák még szebb eredményeket hoznának, ha szerzőik nem abból indulnának ki, hogy „a kételemű személynevek kialakulása a XVI–XVII. századra az alsóbb néprétegek körében is befejeződött”, mert BÁRCZI GÉZA ezen túl a következőket is írta: „... a megállapodás lassú folyamat” és „Nevek és ragadványnevek összetapadásának, a névcserék változatos rendszerének gazdag példáival szolgál Lőrincze” (A magyar szókincs eredete. Bp., 1958. 141). Nem elégedhetünk meg tehát a névanyag korszakok szerinti leltározásával, illetve a név valamelyik – talán csak ma beleértett – jelentése alapján történő csoportosításával!

Kunszentmártonban becslésem szerint a XVIII. században a nevek 15–20%-a, a XIX.-ben 4–6%-a változik, keletkezik, kihal. Sokszor az is kideríthető, hogy mi-ből, miért keletkeztek az újak, mások hogyan, mivé alakultak, vagy miért tűntek el.

1727-ben meghalt *Venyike* Dorottya. Egyetlen adat. Ha megnézzük a korábbi Dorottya keresztnévű feleségeket, kiderül, hogy *Menyhért* Dorottya volt, és *Menyike* Dorottyaként emlígethették.

1717–1817 között száznál több személyt (1% körül) jegyezték be a halotti anyakönyvekbe családnév nélkül. És egy jegyzet 1817-ből: „Családnéve ismeretlen, minthogy azon szólítani nem szokták.” Ilyen esetekben „körülírással”, „laza szerkezettű” névalakulatok is keletkezhetnek, írta HAJDÚ MIHÁLY (A névvé válás folyamatairól. In: Név és névkutatás. Bp., 1985. 29–34). 1762-ben meghalt „Michaelis Templom molnárják (sic!) leánya”. A *Templom* családnév körülírással szerkezet rövidülésével keletkezett. Az egyháznak ekkoriban valóban adományoztak malmot (DÓSA JÓZSEF–SZABÓ ELEK, Kunszentmárton története I. Kunszentmárton, 1936. 210). A XIX. században négy *Templom* családnévű kötött házasságot, s a mintegy 70 évig élő név – úgy tűnik – fiú utód hiánya miatt halt ki 1849 után.

A *Cseuz* ma is élő családnév 1784-ben található először. A családtörténeti vizsgálat igazolja, hogy 1734-től a következő neveken már itt éltek: *Örmény* ~ *Örvény* ~ *Örtvény*; ~ *Törvény*; ~ *Lukács*; ~ *Tódor*; ~ *Erdei* ~ *Erdélyi*; ~ *Szabó*; ~ *Csautz*. Száz évnyi ingadozás után, 1847-től szilárdult meg a családnévük, amellyel büszkén utalnak származásukra.

A korábban *Dents* ~ *Dants* Albertnak nevezett személyt 1832-ben jegyezték először *Dantesz*-nak, 1851-ben nősülő fia már csak ezt használta. Élő, keresztnévi eredetű családnév, a Dániel és a Dénes határa mosódik el benne a *Dénes* ~ *Dents* ~ *Dienes* ~ *Gyenes* ~ *Jeness* és a *Dániel* ~ *Dani* ~ *Dants* ~ *Dantsó* (mindez előfordult) sorban. A *-tesz* végződés még vizsgálatot érdemel.

Egy Károly keresztnévű személy és gyermekei 1773 és 1811 között a következő

neveken szerepelnek: *Ezer Kalas ~ Halász ~ Kalász ~ Kalászka ~ Kálló ~ Kárász ~ Sok ~ Szász ~ Száz ~ Szakatos ~ Százkalász ~ Sztoklas ~ Stoklása ~ Sztokos ~ Károly ~ Tóth*. Ha nem tudjuk, hogy egy család tagjai, hány etimológiát gyártunk a különböző alakokra, és hogyan rendszerezzük azokat?! A *Károly* (csak a lányait nevezik így!) apanévi eredetű, a többi a szlovák *stokráska* 'százszorszép' jelentésű növénynévre vezetem vissza, a megszilárdult és ma is élő *Tóth* így valóban a nemzetiségre utal.

1763-ban találjuk először a *Földházi ~ Földi ~ Felföldi* neveket, 1772-ben a *Dobogó*-t, ezeket váltakozva használják ugyanazon család három nemzedékében három személyre. Az első nemzedék *Földházi* Istvánjának sógora és keresztkomája *Harangozó ~ Kristó ~ Kristóf ~ Kristók ~ Pelyvási* János. Halálakor derül ki (1768), hogy „communitatis nauta”, a község révése. A felesége (*Pelyvási* Mihály és *Lados* Katalin leánya) szinte mindig más néven szerepel: *Kiss ~ Lados ~ Pelyvási ~ Pelvás ~ Pelva*. Volt egy másik *Pelyvási Harangozó* is, bizonyíthatóan rokonok, ő 1766-ban feleségül vette *Szénási* György „orfana”-ját, aki gyermekei születésekor: *Kosma ~ Szenási ~ Tási ~ Trencseni*.

E kapcsolatok láttán a párhuzamosan használt nevek többségét megalapozottan etimologizálhatjuk. A *Dobogó* (1772–1828) közös főnévi eredetű, az ÚMTsz.-ben 3. jelentése 'a komp számolya', a másodrévész a dobogónál dolgozott, ezért lett *Dobogó*, de földbe ástott kunyhóban – talán éppen a révnél – lakott, ezért lett *Földházi* (1763–1807) is, amely a ma is élő *Földi*-vé rövidült, s egyszer (1828) a *Hornyak*-ból fordított *Felföldi*-vel is anyakönyvezték. A család legalább részben a Trencsén megyei Pelyvásról származhat. A *Pelyvási* név 1768-ig élt. Szent Kristóf a vízen járók patrónusa, illet a főrévészre a *Kristóf*, s talán a *Harangozó* sem független attól, hogy *Kristó* János és *Pelvás* Ilona gyermekének *Harsányi* János, az „igen éber és példás” harangozó (1768) volt a keresztaja.

A viszonylag szilárdabb névanyag, a redemptusok neve sem változatlan. Az 1745-ben feljegyzett 127 földváltó 88 családnevet viselt, ebből 64 ma is él, kihalt 24. A kihaltakból négy (4,54%) átalakult: a *Bába*-ból > *Bába-Tóth* > *B. Tóth* > *Tóth* lett; a *Bendő*-ból > *Bendő-Nagy* > *B. Nagy* > *Nagy*; a *Czank*-ból > *Czank-Kiss* > *Czankis* > *Kisczank*, végül > *Kiss*; a *Horváth Szabó*-ból *Gergulits*. A *Szentbenedeki Bozóki* csak *Bozóki* maradt.

* * *

A tapasztalt változások bősége következtében bizonyos csoportosítás, rendszerezés is lehetséges.

A) Hangtani jellegű változások.

1. Csak a hangalak változik. E jelenséget feldolgoztam a Hangtani változások Kunszentmárton XVIII–XIX. századi családneveiben c. írásomban (Magyar Névtani Dolgozatok 54. Bp., 1965.). A bevezetésben Kunszentmárton településtörténetéről is található rövid vázlat.

Csaknem minden újabb kori hangtani jelenségünkre van példa!

2. A hosszabb és rövidebb alakok váltakozása jelentéstani vagy szófaji változást eredményez: *Nyoltzújú* (1775–1831) > *Nyolczas* (1885-ig), *Karvas* > *Vas*, *Kaszakovits* > *Kasza*, *Koczkás* > *Koczka*, *Árva* ~ *Árvai*, *Barkóczi* > *Barkó*, *Szócsi* > *Szőcs* >

Szücs; *Fenyves* ~ *Enyves*, *Meszes* ~ *Eszes*, *Zeke* > *Eke*, *Surányi* > *Urányi* > *Murányi* stb.

B) Népetimológias alakulatok: *Klein Pint* (1741) < *Klempin* (1740), a német *Klempner*-ből; *Vadlaki* (1780) < *Halada*, a szlovák *hlad-* töből; *Rubin* (1765) < *Hrubi* (1761) > *Ruby* (1762), a szlovák *hruby*-ből; *Ladányi* (1760) > *Zsadány* (1803) < *Wladár* (1762), a szlovák *vladár*-ból; *Topa* (1760–1800) < *Tropa* (első), a szlovák *drop*-ből [e példák láttán nekem a *Borzsa* (1769-ig) is a szlovák *dvořák* 'udvari' eredetet sugallja]; *Ibrik* (1765) < *Zsibrita* (1792–1867), a Zsibritó Hont megyei helységnevből; *Gombos* < *Csombok* (1745–1814).

C) Névfordítások: *Cservenka* (első) > *Piros* (1764), *Klina* (1759) ~ *Klimó* (1761) > *Szög* (1764), *Engelbert* (1819–1828) > *Angyal* (1824), *Madár* (1805) < *Tacsik* (1796–1986), a szlovák *vtačik*-ből, *Falt* > *Csomó*, *Fischer* > *Halász*, *Schneider* ~ *Schajder* > *Szabó*, *Schwach* > *Gyenge*, *Volentir* > *Bálint*.

Más megítélés alá esnek a következő XIX. századi magyarítások: *Standhaft* > *Szilárdfy*, *Mareschad* ~ *Markscheid* (a családi hagyomány szerint francia eredetű!) > *Mátray*, *Graifel* > *Gaál*, *Szarvák* > *Szabó* és a XX. században *Szaszko* > *Széplaki*.

D) A névadás alapja változik meg.

1. A keresztnév alapakban: *Pettenkoffer* Ferdinánd (1788) lánya *Ferdinánd* Katalin (1814).

2. A keresztnév becéző alakban (nagyon gyakori!): *Tóth* Demeter (1759) lánya *Deme* Anna (1760). Az élő *Samu* családnév – úgy tűnik – több családban is keletkezett. *Turai* András lányait még 1878-ban is *Andris* Borbálának, 1884-ben *Andriska* Ágota néven jegyik be.

Homonnai László felesége *Király* Mária, 1749-ben *Laczi* Mária. Érdekes azonban, hogy Zemplén megyében volt Homonna, Láczfalva és Királyhelmece is.

3. Női keresztnév: *Zsófi* Magdolna (1875).

4. Családnév és keresztnév együtt: *Tóth Gáspár* Katalin (1721), *Nagypál* István (1759). *Eperjesi* Ferencnek Dorottya keresztnévű feleségétől 1721 és 1740 között tíz gyermeke születik. A feleség neve négyszer *Nagy*, háromszor *Pál*, kétszer *Nagy Pál*, egyszer *Varga* és *Pálinkás*.

5. Az apa neve helyett más személy családnéve szerepel: házastársak egymás családnevét kapják, a gyermekek az anya családnevét öröklék, a munkaadó neve rögződik: *Juhos* > *Józsa* (1816).

6. A családi állapot változása: *Kovács* Gergely megözvegyülven *Özvegy* Gergely lesz (1739), a pie defuncti *Kassai* Márton lánya *Árva* ~ *Szabó* Mária (1725).

7. Külső tulajdonság: *Dents* János utódai *Bajúsz* Erzsébet (1780), *Bajúsz* Márton (1832); *Sári* János felesége csak *Kila* Katalinként szerepel, *Kelemen* Mátyásé pedig 1775-ben *Kiláss*.

8. Valamelyik rokon foglalkozása: *Szalai* Katalint második férje halálakor *Szücs* alias *Szalai*-nak írják. Az első férje foglalkozása volt szűcs.

9. Egyéb, sokszor ki sem deríthető változások:

a) *Horavik* István 1767-ben házasságot köt *Baghi* Annával, akinek nyolc gyermeke születik, de mindig *Kocsis* Istvántól. 1790-ben derül ki, hogy *Horavik* vulgo *Kocsis*.

b) Eredetre utaló -i képzős helynév váltakozása egyébbel: *Turcsányi* Erzsébet

1804-ben köt házasságot. Csak első gyermeke születésekor *Turcsányi*, később háromszor *Kotsis*, ötször *Pelyhes* (ez utóbbi ma ragadványnév). Ez főként olyankor gyakori, amikor hiányzik a házasságkötési bejegyzés, tehát másutt köthették, s az első gyermek születésekor mintegy jelzik az anya származását.

c) A magyar helynév + -i képzős névtípus analógiájára Kunszentmártonban két — máig élő — név keletkezett szlovák képzéssel. Az *Andracsik* 'békésszentandrás-i' jelentésben. Az etimológia helyességét az 1740-es évekből számtalan *Andrási* ~ *Andracsik* párhuzam igazolja. A *Szarvák* először 1743-ban fordul elő. Feltevésem szerint a Szarvas 'város Békés megyében' helynév + a szlovák -k ~ (-ák?) képző 'szarvas-i' jelentésben. *Szarvák* Györgyné *Horpácsi* Katalin neve keresztyanyaként 1759-ben Cath. *Horpaci Szarvasiana*. Korábban van *Dobák* (1752), *Dobay* (1765), mint *Doba* (1774), ezért ez utóbbi alakot nem apanévnek, hanem lekopással keletkezett földrajzi eredetű névnek vélem.

d) Szórványosan egészen meglehetősen családnevek találhatók. 1752-ben *Csemicsoda* Pált jegyezték be keresztapának, máskor *Feir* Pál. *Kováts* Ferenc és *Kotkodács* Erzsébet 1830-ban vőlegény szülei, 1767-ben *Csingilingi* Erzsébetnek születik gyermeke, a 70 évesen nősülő *Urbán* Ferenc 1872-ben anyja nevének *Csikmérő* Katalint mond be stb.

KAKUK MÁTYÁS

A középkori vallon–magyar kapcsolatok kérdéséhez

A dézma nyomában

E témáról szólva, s esetleges újabb vallon eredetű elemek után nyomozva sokkal több joggal beszélhetünk kérdésekről, mintsem bizonyosságról. A kérdőjelek elsősorban abból adódnak, hogy amikor a vallon eredet gyanúja fölmerül, többnyire olyan alakulatokról van szó, melyek egyszersmind az európai nyelvek egész sorában föllelhetők: vándorszók, illetőleg „vándornevek”, melyeknek latin, neolatin, német vagy szláv származtatása is lehetséges, s még ha — szerencsés esetben — bizonyos jegyek a vallon felé mutatnak is, súlyos akadályként tornyosodik elénk egyrészt az írott és az ejtett alak különbsége, másrészt — és ezzel összefüggésben — a korán kialakult francia irodalmi nyelvi normának és a nyelvjárási változatoknak a kettőssége. Mindezekből következőleg olyan megközelítési mód, mely a vallon eredet kizárólagosságát próbálná igazolni, aligha képzelhető el. Ugyanakkor talán mégsem reménytelen a kérdés fölvetése: elsősorban azért nem, mert az utóbbi évtizedekben a vallon dialektológia, sőt a vallon nyelvjárástörténet terén is számos átfogó munka született. Ezek egy része áttekintést ad bizonyos alapkérdésekről; más része pedig gazdag élő nyelvi, illetőleg levéltári anyagot tesz hozzáférhetővé, az utóbbit részint szövegkiadások, részint szótári feldolgozások formájában. (Vö.: LOUIS REMACLE, *Le problème de l'ancien wallon*. Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège CIX. Liège, 1948.; *Atlas linguistique de la Wallonie I–IV*. Liège, 1953–1976.; REMACLE, *Documents lexicaux extraits des archives scabinales de Roanne [La Gleize] 1492–1794*. BiblUnivLiège. CLXXVII. Paris, 1967.; stb.) Magam e forrásanyaggal a Liège-i Egyetemen ismerkedtem meg, öt évvel ezelőtt; az